

mérsékeltte magát, még is e négy dialogusban mintegy 34 interpolációra vél találhatni, tehát (összesen majdnem még egyszer anynyira, mint a megnyit előtté mások kimutatni igyekeztek.

Hogy az egyéni önkénynek sehol oly tág tér nem nyílik, mint az interpolatio-vadászásban, azt a felsorolt példák eléggé mutatják, valamint — úgy hiszem — azt is, hogy Schanznak ezek nem sok dicsőséget fognak hozni. Azonban ezzel korántsem kívánom érdemeit kisebbiteni, melyeket magam siettem elismerni és hirdetni, s melyek által ezen kiadás Plato műveinek tanulmányozásánál nélkülözhetetlen alapot képez.

A kiadás — mint az Tauchnitz kiadványainál ismeretes — igen szép és hibátlan; de azért 6 márkát egy 12 ives könyvért még is soknak tartok.

Egyidejűleg megjelent egy külön lenyomat is iskolák számára magát a pusztá szöveget tartalmazva, melynek ára 60 fillér.

Kolozsvárt, 1875. június 29.

Szamosi János.

Az összehasonlító nyelvtudomány egyetemen és iskolákban.

(Folytatás.)

II.

Lehetetlennek tartom gymnasiumi tanférfainktól az áltaji vagy csak finn-ugor (el lehet-e emez annak, az áltaji egész családnak, megismerése nélkül, kivált a magyar nyelv szempontjából, mely törökből sokat vett, sokat elemezhet?) nyelvek tüzetes tanulmányát is. A Sajnovics, Gyarmati, Révai, kivált Húnfalvy és Budenz nyomozásaik eredményét csak fokozatosan és nem azonnal merném a gymnasiumi tanárság jelöltjeivel részletesebben megismertetni, bár a nyelvtan rendezésére s a szókincsre lényegesen tartozókat általánosságban felhasználnám is.

Itt még nagyobb teher nyomná embereinket, mint midőn az árják összehasonlító tanulmányát tennők kötelezővé, vagy csak erkölcsi nyomással sürgetnök is. Igaz, hogy kiindulása a rokon nyelvek kutatására, közlől, éppen hazúlól lenne. (Egy időben, már más téren is forgott, más körből kiindulva is nyomozódott: a görög s latin s újabb művelt nyelvek terén; úgy hiszem, hogy ezeket tanulniok elengedhetlen!) Ez a dolgot igen kevésé könnyítné; az utazás még is rideg tájokon folynék tovább. Az áltaji nyelveket nem igen ajánlja semmi oly érdek, mint amazokat. Nem ajánlja szokás, érintkezés, elszörtan előjövő szavaik, a nemzet vagy történelme iránt felgerjedt figyelem, fontosság a nemzetek világ-életében. Hozzájuk nincs kötve gazdag irodalom, melynek modern értéke sokakat vonzzon, melyből esmereteket, eszméket meríthessünk. A nyelveknek nincsenek szép-

ségeik, melyek némely másoknál már az elemek tanulóját kezdik gyönyörködtetni. Nincsenek stil-szépségek, melyekre utasítani lehessen. Kétségkívül kevéssé művelt, jó részben barbar nyelvek, az új idők prózájához nem simulók, ha itt-ott a verseléshez alkalmasok s olykor a hangzat s más tulajdonok előnyeivel bírók is. Leginkább az ősi művelődés, ősi történetek tanulójának adhatnak egyet és mást — bizonynyal fontost — azonkívül, hogy a nyelvek tanulójára nézve fontosak. De a mi gymnasiumi nyelvtanárunk nem lehet történet-nyomozó, vagy ethnolog, sőt nem lehet összehasonlító nyelvész, vagy nyelvbölcsész; ha lehet, csak mellékesen, csak saját külön hivatásából és nem hivatal szerint kötelezve. A körök összezavarása, az „egymásután“ eltévesztése eddig is sok kárunkra volt.

Az áltaji vagy rokon nyelvek leginkább csak oly elemekre nézve egyeznek, melyek a nyelvészt s nem a nyelvnek és irodalomnak kapcsolatban tanítóját érdeklik, nem azt, ki a nyelvvel mint a tudomány és szellemiség közlőjével (tényezőjével?) foglalkozik. Nem az összes tudományos és műveltebb osztályt érdekli, mint érdeklette vala a görög nyelv tudása a rómaid, a francia nyelv a németet, az olaszé a rumént stb., melyekből az illető nemzetek szókat, elnevezéseket, az írók s utánok a műveltebb osztályok syntacticalai kapcsolatokat, stilt vettek át, melyeknek mostani tanulmánya az ő szellemiségök fejlődése, története s egész irodalmi és nyelvműveltségök alapos megismerésére vezet. Fontos dolog annak tudása, hogy a legősibb elnevezések, a test részeire, természeti tárgyakra, legelső szükségekre stb nézve, egyeznek itt és amazokban, hogy az alakok és képzés lényegesekre nézve hasonlóak, a szófűzésben ugyanazon viszonyítások tűnnek elő, hogy az észjárás egyben másban, számításban, vallási nevezetekben és fogalmakban s így több elemi nézletben egyezik: de mindez leginkább csak nyelvészre tartozik; arra ki a nyelvet főképp a jelenért, mint az irodalom eszközt, mint a szellemi élet közlőnyét tanulja és tanítja, igen kevéssé, — s hányadik nyelvtanítónktól kívánhatjuk meg, ma és mostanában, hogy nyelvész legyen a szó valódi értelmében. Tudom, érzem, hogy szomorú dolog kimondanunk, hogy el kell néznünk tanárainknak, ha idegeneknek vélt szavainkat a rokon nyelvekből védni nem tudják, — oly formán, mint a ki saját vagyonának birtok-jogát sem ismeri — hogy anyai nyelvének szavaival csak úgy ismeretes, mint a mező munkása a mező növényeivel, hasznokat tudja, szerkezetöket nem esmerve, — hogy ekképpen a legközönségesebb szavaink közül némelyek alakját, származását, magyarságát megállapítani nem tudja (imádság, ekkédig, nincs, bennünket stb.) s hogy általában szólva, még a nyelv történetének alapjait megerősíteni, kiindulása pontját jól felfogni sem bírják. Sajnos, hogy ha idővel a magyar nyelvet tárgyazó s a magyar közönség számára is kiadott szövegeket, hasonló szótárakat megtekintik s azokból kívánnak egyet és mást meríteni, csak önállóság, belátás, szólási képesség nélkül kell elfogadniok, — elfogadni mindent, vagy mindent elutasítani és meg-

vetni — sőt elkövetkezhetik ismét oly nemzedék vagy iskola, mely a nyelvet kizáróan magából akarja elemezni s ez által a nem rég elévült nyelvölcsselemnek és egyébféle tévedezésnek ajtó nyílik. Sajnos, hogy nehezen teljesülhet, mit legjobb szakembereink óhajtanak s részökről sikeresen is eszközölnék, hogy az összehasonlító áltaji nyelvészetben mi legyünk vezérek; minek számunkat s múltunkat tekintve, oly sok jeles és sikeres munkálat után csakugyan sikerülnie kellene és lehetne is. Mindez sajnos dolog. E káros hátramaradás azonban más uton lesz pótolható. Ma még a helyzet ismerete s a tapasztalás kívánja kimondanunk, hogy a rokon nyelvek tüzetes tanulását általános kötelezettséggé nem tehetjük, legfeljebb a legjobbaknak ajánlhatjuk. Erre nézve meg kell még gondolnunk:

A hasonló tulajdonok, melyek összevetése a nyelv mélyebb ismeretére szükséges, elszórva találhatunk a különböző rokon nyelvekben. Itt egyik, ott másik. A vogulban a szók hasonlósága, a mordvinban stb. a tárgyas ragozás, a lappban a személyragok; néha a tatár sőt mongol nyelvekig el kell hasonlatért tekintenünk. Mind ezen hasonlatokra, egyenként, a nyelv rendszerének összefüggő esmerete nélkül s csak mintegy kikapva útasítani a növendéket, alig érhetne valamit. Ingatag, a rendszer összefüggése által nem gyamolított vagy erősített s jó részben homályos esmeretek. Ilyek pedig nem biztos meggyőződésen épülnek; nem is állnak erősen, észől, belátástól nem támogatva az emlékezetben. Csak alapos, összefüggésben adott, emlékezetbe részletesebben, kapcsolatban benyomott esmeretek helyeztetik világosságba s teszik tartós és valódi birtokká az egyezős tételeit. Elegendő mennyiségű szókincs, a nyelv egész rendszerével összefüggésben megtanult alakok, az emlékező tehetőség által, az analogia igazolására minden perczen elővehető szók, alakok s hangzatok tehetik valódi értékűvé a nyelv tanulmányát . . . Ez több rokon nyelv jól tudását tenné szükségessé, és ismét egy más körülmény meggondolására ad alkalmat. Említették már mások is; lehetetlen itt is nem említeni.

A magyar elmét más nemzetbeliekénél alábbvalónak nem tartjuk. Ellenkezőt legszabadabb elvű tudásainktól sem hallottam, külföldi tudósoktól is alig sejtetni. Inkább jeles példáit mutatja ki a tudomány története annak, hogy embereink s éppen nyelvészeink külföldön is megálltak s az efféle tudományok piacán sem szégyenültek meg. Legyen szabad csak neveket említnem: Janus Pannonius, Erdősi, Harsányi, Jászberényi, Bél Mátyás, Komáromi, Révai, Sajnovics, Hell, Gyarmati, Beregszászi s egy némely ma élők neveit. De a tapasztalás kényszerít megvallanom, hogy nyelvtanulásra, az épen maradt nyelvérzésű magyar növendékek kiválón éles vagy fogós elméjét nem találtam. Ota az, mert egy nyelvű vidéken növekedett ifjak általában is erősebben megtartják az igen is külön álló nyelvnek fajbéli sajátosságait, tulajdon hangzatát, a szók alkotásának, füzésének, rendszerének formáit s módjait. Mint nemzeti egyéb tulajdonait, úgy a nyelv vagy beszéd összes tulajdonait lelkök mélyében,

egész szellemi valójokkal öszszeforradva, öszszesnöve. Ide járul némi idegenkedés s talán maig is meglevő önelégültség s némely más gyarlóságok, melyek azonban láthatóan enyhülnek. Így történik, hogy sokan kerülnek ki gymnasiumi legfelsőbb osztályokból, kik csak a német nyelvet is alig sajátították el kellően s mi több, elméjük a nyelv gyakorlati, könnyűded tanulására elkészülve, mintegy megpuhúlva épen nincs. Sokszor külföldi egyetemekre mennek, a német nyelv helyes tudása nélkül, és tanúlnak sikeretlenül, zavart ismereteket szerevezve, tévedezve a földolgozókra nézve is. A dolognak még erkölcsi rossz oldala is van. Azt hiszik tudás ez az övék. Ily tudással elégszzenek meg, ilyet terjesztenek tovább. S az ilyek t. i. az ép nyelvérzésűek (kikből leginkább szeretnők nyelvtanárainkat formálni), kiképezésére kétszeres erővel kellene a gymnasiumoknak hatni; holott rendszerint az ezeket képező oktatás legernyedtebb és legeredménytelenebb.

Mi lesz belőle, ha ily körülmények közt akarjuk általában arra szorítani embereinket, vagy ha csak intézkedések által is arra kötelezzük, hogy mindazon nyelveket tanulják, melyek alapján állnak a tanításban, melyek alapos tudása igen jó volna, ha lehetne. Az orvost nem kényszeríthetjük, hogy az ásványtanból s növénytanból szakismeretekkel birjon, a jogtudóst sem, hogy a történelemben a dolog mélyéig jusson. Legfelebb utat mutatunk, melyen tovább haladhasson — egyéni hajlamaihoz s tehetségéhez képest. Azt mondhatni: a kivételes tehetségek és eredmények tekintetéből teszünk lehetővé egyet és mást. Nem lehet általánosan kötelességgé tenni azt, mi csak kedvező esetben s keveseknek sikerülhet. Különben magunk elvei es feladata ellen vétkeznénk. A jobb, vagy az eszményileg jó, hátráltatná, lehetetlenné tenné a jót, a szükségést és elégségest.

Ide több okot is sorozhatni. A mi nyelvtanítóink — s ez így van a németeknél és másutt is — egyszersmind irodalomtanítók. A két tárgy, vagy tájék lehet öszszetartozó, de mégis különböző. Az, hogy öszszetartoznak, tanúsítja, hogy más a gymnasiumi nyelvtanítás célja, és éppen nem kizárón a nyelvtanítás, annyival kevésbbé a nyelvészet. Tárnya a nyelv az életben, az irodalomban, mint a fensőbb közlekedés eszköze, nem úgy mint természeti tárgy, mint vizsgálódás, elemzés tárnya, hanem mint eszköz, az esmeretek, értelem és aesthesis közlönye. Tehát inkább úgy mint az irodalmi időszakokban s az irott művekben fejlik és tényez, mintsem a hogy megszülemlett, elágozott s legelső és történelem előtti időkben jelentkezett. Alig kell ezt a felfogást védenem. Ha kellene, a külföldi gymnasiumok legfelsőbb osztályaira hivatkozám s aligha megczáfolnának. A két feladat, két kör, nagyon különbözik egymástól, úgy mint a philológé és linguistáé, a természetvizsgálóé, gyűjtőé, rendezőé és a természetbölcseleé.

A gymnasiumi irodalomtanítás feladata, kiválón nemzeties képzés tekintetéből, az irodalmi tények és tényezők esmeretése. Túlnyomón aesthetikai dolog; már csak azért is, mivel kiválón a költészet-

tel kell foglalkoznia. És így kivált nálunk, de még a németek közki-vánata szerint, ő náluk is: a nemzeti szellem szüleményeinek meg-esmertetésével, megszerettetésével s ez által a nemzet geniusának meg-tartásával, erősítésével és termékenyítésével, továbbá a nemzet óhaj-tásai, eszméi, eszménye változásaival, fejlődésével s ennek irányával. És ez minálunk még fontosbb. A mi iskoláinkban az irodalom törté-nete új tanulmány. A mi tudományos embereink nagyobb része a tu-domány magyarhoni múltjával csaknem teljesen ismeretlen; mert a tudomány története akár külön szaktudósoktól, akár az irodalom neve alá foglalva igen szűken tárgyalatik. Innen a múlttal való kapcsolatnak, a múltból maradhatott tudományos örökségnek és így a történelmi alpnak mellőzése — és igen sok erkölcsi rosz következmény. Egészen más dolog a nyelvészet; az a melyről itt szólunk s mit e név alatt értenünk kell. Ez a szók eredetével, elemivel, önmagokért foglalkozik mint a természetbuvár, kit a természeti dolgok haszna nem érdekel. Csak ily foglalkozás teszi lehetővé a rokon nyelvekkel nyomosan bánást. Nyelvészetnek, irodalomtanulmánynak érintkezési pontjaink lehetnek; de módszerek, szellemök különböző. A nemzeti ér-telmet nyomozhatom egyes szóknak legősibb és utóbb fejlettebb alakjaiban, változott jelentményiben, s efféle kétségkívül tekintettel lehet a gymnasiumi oktatás is; de a nyelvcsalád egész körét ily értelme-zésekbe bevonni igen nehéz dolog s bizonynyal nem oda való, s ugyanazon tanulmány körébe nem foglalható. Egy embertől ritkán telik, hogy mindkettőben alapos legyen. A legjelesb nyelvészek ritkán irodalomtudósok és élvezők — és viszont. A valódi vagy csupa nyelvészek, úgy mint mai nap már a philologiai critica mesterei, alig lennének a gymnasiumban alkalmas irodalom-tanárok; ha csak ben-nök egy más, főszakjokkal nem analog tulajdon, az aestheticus böl-cselő lelke s érdeklődő meleg keble nem találtnék. Így nagyon csa-lódnék, ki gymnasiumi tanárban, mint gyakorlat emberében első szük-séges tulajdonná tenné a philol. criticához értést, annak gyakorlatá-hoz való túlnyomó vonzódást; nem pedig a történelmi nemesb felfo-gásra, humanus felsőbb képzésre s finomabb műélvezetre irányzott lelket. Még inkább az, ki azt akarná, hogy Homér vagy Horácz ér-telmezője a szóknak és szólások mikroszkopikus elemzése által nyelvész-kedjék, vagy nyelvészeket formáljon.

Mint általában a nyelvtanulásnak, úgy kivált a nyelvtudomány mélyebb tárgyalásának csak eszköznek kell itt lenni; a cél maga egészen más.

Az a kívánat, hogy a gymnasium felsőbb osztályaiban, a clas-sikai nyelvek (vagy tán az anyanyelvek is) összehasonlító nyelvészet alapján taníttassanak, figyelmet érdemel; de nem oly értelemben, mint-ha az összehasonlító nyelvészetnek csak szóba is kellene jönni a gymnasiumokban, vagy az ott tárgyalandó nyelvek tanán túl, más ro-kon, régi vagy új nyelvek rendszerét vagy szavait, bár távolról is érinteni kellene. Lehetséges a rokon nyelvek tudománya alapján vala-

mely nyelv tárgyalása rendszerét, amazokéhoz hasonlóbbá, a nyelvcsalád természetével megegyezőbbé, magában is következetesebbé tenni; helyesebb műszókat használni. Különösen lehetséges pedig a szószármazást, képzőket, elemeket, melyek eredete egyes nyelvben elhomályosodott, a rokonokból tisztába hozni, s bár az összevetés alapját, okait ki nem fejthetjük sőt teljesen mellőzzük is, az eredményt elemi nyelvkönyvekbe is felvenni. Így adja a nyelvészet segélyével eszesebben és rendezettebben az újabb iskolai görög nyelvtan, az igék osztályait, időinek alakulását, az előragot, a nevek összetételét stb. Így a latin casusok némelyikét, a supinumot stb. Így a magyar ragozások sorát, melyet még Révai is hibás rendben tárgyalt, casus-ragozásokra és másféle ragozásokra osztván — a számlálás rendszerét (mi nem elemi oktatásba való) — s itt és másutt az újabb és jobban elemezett szók egész sorát, mely kivált a szók származására, elemi alkotására vetne világot. Természetes, hogy minél rokonabb két nyelv, annál több megfelelő alakja s azonos eleme van, annál felhasználhatóbb a hasonlítás eredménye, elemek tanítása közben. De ez a felhasználás mintegy hallgatóság történik és bizony többször csak felületesen tehető. A hasonlító nyelvészet mesterei találják fel, s alapítják meg az egyezést, a rendszert illető változtatások jogos és biztos voltát, ők igtatják be e módosításokat a tan rendszerébe; a gyakorló tanítónak ritkán jut egyéb, mint másod rendben, a módszerhez használni fel az újmutatásokat; s a mester terve szerént, nem mindenben értve annak célzatait, munkálkodni, tanítani a nyelv alkotmányát, szókincsét, lehető terjedtségben, maga e nyelv és nyelv két közelebb álló más nyelv körében biztosan mozogva, de azon túl nem hatolhatva. Ily értelemben fogadhatni el azok óhaját, kik az elemeket is az összehasonlítás alapján kívánják taníttatni. Ilyképpen használja a sokkal nagyobb rész, Curtius Gy. nagyon elterjedt nyelvtanát. Ő maga is így gondolkozott felőle, midőn műve szerkesztésében sokat mellőzött, mit az időhöz s tanítói erőkhöz képest kellően átalakítva s az új tudományhoz szabva, adni nem merhetett; sokat régies felfogás szerint adott, mit újítva módosítva adni a tudomány kívánt volna, de ő korainak vélt. Kitetszik ez saját Erläuterungen-éből, mely mű célja éppen nyelvtana és a mélyebb felfogás ki egyeztetése, és ollyan Schulgrammatik und Sprachwissenschaft-jából, mely Curtius említett művének igen méltányló ismertetésében sokszor megvallja és igazolja ezt a mérsékletet. C. maga a „Sprachvergleichung in ihrem Verhältnisse zur classischen philologie“ (1845—48.) című művében bár kimutatja mily szoros viszony van ama két dolog közt s mennyire nem lehet el a kettő egymás nélkül (t. i. a tudományos életben) egy szóval sem teszi általános kellékké az előbbit az utóbbinak iskolai tanítóira nézve. Sőt a latin és görög nyelv önálló voltát igen sokszor kiemeli. Másképp gondolkozik Freund „Wie studirt man Philologie“ (1872) cz. művében. Ő az összehasonlító nyelvészet-

ről úgy szól (33—40. II.) „mint az előkészülő philolog elengedhetetlen kötelességéről“, s kívánja, hogy ne csak az összehasonlítás alapján készült görög és latin nyelvkönyvekkel (péld. Curtius Grundzüge stb. és Corssen Aussprache stb.) ismerkedjék meg, hanem a forrásokig menjen fel, a szanszkrit grammatikát tanulja s e tanulmányban odáig haladjon, hogy a régibb irodalmi műveket, névszerint a Védákat eredetiben megértse. „Mert philologhoz nem illik, hogy hozzá vezetett vízből igyék, hanem az, hogy a forrásból merítsen“. Rég elhagyott álláspontnak nevezi azokét, kik az ilyféle tanulmányt csupa idővesztéségnék, vagy kevesekre szorítandónak tartják. Azért patheticus szólítja fel az ifju philologokat, hogy csak járuljanak bátran és késedelem nélkül a szanszkrithez, Bopphoz stb. És hivatkozik Curtiusra ki azonban elég mérsékelten így szól: „jövőben a class. philologia jelöltjei a hasonlító nyelvtudománnyal (előbb: „nyelvhasonlításal“, s e kettő közt különbséget találunk) legalább annyiban ismerősök tartoznak lenni, hogy annak eredményei felől ítélni (!) tudjanak s hogy egyesek közülök a körükhöz tartozó nyelveket magok is önálló tudományos vizsgálódás tárgyává tehessek.“ Philolog növendékei közé bizonyosan nem számít minden most képződő gymnasiumi nyelvtanárt; nem számítná kivált most még a miéinket, amaz igény fentartásával. Ezt tanúsítja az „egyesek“ = némelyek kifejezés is. Hogy egyébiránt egyeseket erre útasítani s lehetően alkalmasokká kell tenni: ezt utóbb itt is hirdetve és igazolva találja az olvasó. Sajnos dolog, hogy ekkép etymológiához, a szó valódi értelmében, alig szólhatnak avatottan. A szók gyökereiről alapos ismeretök alig lehet. Mert nem üres szó az, hogy a gyököket csak egy nyelvsaládból s nem egyes, s olykor nem is egy-két nyelvből érthetni és esmerhetni meg, eredetiségében ősi értékében; a nyelv szervezetét a régibb és ősbib alkotásu nyelvekből, néha holtaknak romok alól kiásandó töredékeiből, maradványaiból foghatni fel. E nélkül lenni tagadhatlanul szegénység. De az, mit a legboldogabb külföldi nemzet sem mer embereitől kívánni, ugy hiszszük, idejére elérhető lesz; egyeseknek már is lehetséges; utóbb mind többektől lesz várható és kívánható. Az a korlátozottság pedig a görög, latin és magyar nyelv vizsgálójának, ha baj is, nem oly nagy mintha másra nézve fordulna elő. A magyar gyök nem mindig elemezhető a magyarból; de igen sokszor érthető, számos rokonsággal bir s eredete is sejthető. A görög és latin, kivált összekapcsolva a kettő, szinten elég önálló, magokból többnyire érthető, ha t. i. értéssel nem a legkisebb elemekig ható mély belátást, hanem gyakorlat végetti megesmerést akarunk jelölni. Ellenkezőn az angol, olasz, franczia nyelvek, melyeket beszélők, a kifejezés nemesb értelmében, nem értik a mit beszélnek. Ezért tartja Horne Tooke a múlt század híres nyelvésze, a nyelvészet tanulása főokául, hogy „értsük meg a mit beszélünk.“

III.

Tekintsük meg most mi a lehetséges és már most tejesíthető. Ilyen a tanításban előforduló nyelvek hasonlítva tanítása, — a hasonlító módszer alkalmazása.

Ha ismereteinket mindig a meglevőkhöz csatolnók, ha oly módszert alkalmaznánk, mely legalább egy-egy ágában az ismereteknek, az előbb ismertekhez mindig közvetlen kapcsolatban és kellő rendben rakogatná a megismerendő újakat, ha hozzá értő és erélyes tanításmód mindig egymás mellett tartaná és mutogatná a megfelelőket és egymás után következőket: sokkal kisebb fáradsággal s tisztább ismeretet szereznénk, több szellemi tehetséget tevén összeható munkáságba, erősebb elsajátítást eszközölnénk. Ezt a tételt — mely minden oktatástani vezérkönyvben feltalálható — bizonynyal alkalmazhatni a természet, vagy bármely más tudományra is; de kivált a nyelvtanításra. Az anyai nyelv adja meg a kiindulás alapját és kezdőpontját. Ennek alakjaira eszmélteti a tanulót már az elemi tanítás, a gymnasiumba lépése előtt. Tudja mi a rag, a többes szám és középfok stb. raga, melyek a személyragok (birtokragok) és viszonyítók. Ha lassanként haladva a latin nyelv alakjainak, például a végzeteknek ismertetésében s tanulásában, mindig az ismert alakok mellé raknók az ismeretleneket, ha folyvást kérdenők: melyek a magyarban, s utána: melyek a latinban a megfelelő ragok vagy azok helyett álló alakok, utóbb: melyek itt és amott az igék végzetei a személyek, módok és idők szerint stb; ha egy szóval soha sem tévesztenők szem elől a két kifejezésmód között lévő megfelelésségét és eltérést, az alkotó elemek (legalább az itt érdekelhetők) különbségét s mindezt erélyesen tárgyalnók: élénkebben állna a növendék előtt a két nyelvnek mindúntalan együtt emlegetett ismételtetett törvénye és alakja. Ezt főképp az a tudat jegyezteti meg velem, miszerént sokszor a tudott és tanított nyelv alakjai, mint nem is egymáshoz illesztendő, vagy — hogy úgy mondjam — egymásra helyezendő, hanem mint külön tért foglalandó dolgok, az anyai nyelvre tartozók habozó, immel ámmal való tárgyalásával taníttatnak, kivált midőn az idegen nyelv tanítója nem tanítja az anyait is, vagy — mi nálunk gyakori! — nem is jártas vagy nem könnyyeden mozog abban. A latin nyelv szelleméből kell syntaxisa tanításában kiindulni: ezt mondhatják s mondták is kivált régebben. Hogy t. i. latin mondatok észleléséből, alkotásából szerezzünk képességet e nyelv szavait jól fűzni, e nyelven jól fogalmazni. Hogy — mint szokták mondani — Rómában meghonosodjék, ki jól akarja érteni s utánózni annak íróit. Hogy ne anyai nyelvből, ennek kifejezéseiből fordítsa latin mondatait, hanem „latinul gondolkozzék.“ A régiak ily kívánatai érthetők; a gyakorlat által szerzendő könnyedségre, az anyai nyelvtől való függetlenségre, a sajátos szó és szerkesztésmód közvetlen és reflexio nélküli eltalálására tartoznak, — de nem az elemek tanulására. Tehát a fogalmazóra s beszélőre, nem arra ki csak érteni kíván.

Eddig arról az esetről szóltam, midőn ama régi, oly saját szerkezetű s eltérő alakokban gazdag nyelvet kell legelőször, mint idegent, tanítani. Ez az első legnehezebb lépés a nyelvtanításban, a többi könnyebb. A görögnek, bár amahhoz képest némi tekintetben oly gazdag, más részben oly szegény, könnyebb lesz az előbbihez csatolása. Az ellenszenvet, vagy éppen iszonyodást, melyet az erre átlépésnél tapasztalunk, éthikai s nevelési okoknak tulajdonítom. Ha ez nem forog fenn, nem nagy a nehézség; csak szem elől ne téveszszük az előbbieket. Az elemek tanításában nem mellőzheti az alak- vagy szóhasonlatot a jóakaratu tanító. Maga a tanuló fogja olykor mondani: „hiszen ez latinul is úgy van“! Már a névragozásnál szembetűnő a hasonlat. Így a melléknevek végzeteinél. És a végzetekben, mint képzőkben is tetemes. Mindezeket szem előtt tartani; nem fejtegetni, hosszas kitérések által igazolni, csak röviden emlékeztetve hozni, emlékeztető kérdések által előidézni: hasznos foglalkozás lesz. Az igéknél nagy az eltérés. Ezek öszszvetésébe csínján kell avatkozni. A hasonlatosság, akár az igenemetek (cselekvő, közép stb.) akár azok osztályait (classe), akár mód-időviszonyt, akár végzeteket tekintsünk, mélyebb tanulmány nélkül nem tárgyalható. Csak itt-ott lehet érinteni a megfelelő ragozást stb. Inkább a szókat, az ige-örzseket, — az átvetteket vagy ősilég közöseket, — úgy mint elemi könyvek is útasítanak. Nagy kár volna, kivált a syntaxis hasonlóságait mellőzni. Tudjuk, mennyire megfelelő a két nyelv. Tudjuk, mily szoros kapcsolatban van ezekkel az újabb nyelvek szófűzése is, — nem véve ki még miénket sem, melyben „az anyák legjobbika“ — s igen sok más az újnómeten át a hellénig vezet fel, midőn más esetben eredeti megegyezést találunk az oly külön szerkezetű nyelvek syntaxisában. Például csak a Curtius 433. §-ában érintett ethicus dativust és az ergo Terentiusnál előforduló ily alkalmazását említem: „tibi ergo“ = neked hát! Az elsőre példa az efféle népies szólás: „Elmegyek! = Nem mégy bizony nekem!“ Ha nagyon nem csalódom, a syntaxis tanítóra gyönyörködtetőbb vagy legalább kevésbé terhelő. A rideg szók, alakok emlékelése kínzó; ezekből mondatok alkotása érdeklő; az ebbeli készség gyorsaság érzése, már némileg öntehetőségről, önállóságról tanuskodik s meglegedést okoz és gyönyörködtet. Csak legyen hozzá megelevenítő lélek! Egykor úgy szokták, hogy a görög mondatokat előbb latinra fordították, a gyakorló könyv meg az auctor nehezebb helyeinél sőt általában is. Úgy tapasztaltuk, hogy nem haszon nélkül. A latinon át menni a magyarhoz természetes út volt, s a háromféle szerkezet egymáshoz tartva érdekes tárgy. Sok görög mondatot és mondat-sorozatot nem is lehet magyarul vagy új nyelveken adni a nélkül, hogy minden görög-ségét, sajátos erejét, classikai alakját, vagy alkotását, központosított tartalmasságát és erejét el ne rontsuk. A görög és latin periodusok felbontása, elaprózása, alkotó részeinek, szerveinek külön szemlélgetése, viszont öszszerakása, ez eljárásnak több nyelvre alkalmazása, több

nyelv ebbeli érejének megkisértgetése s öszszeméregtetése, a legfejlesztőbb dolog a nyelvtanulóra nézve s egyik legbiztosabb út jó írásmód szerzésére.

Utóbb az új nyelvek következnek; a kevésbbé hasonló német és a latintól származott francia stb. Maga az egyszerű, de minden ízen folytatandó öszszvetés, nemcsak megkönnyíti a tanulást, hanem a komolyabb vagy tudományos öszszvetésre is előkészít s annak küszöbéig vezet, honnan utóbb, ha e tanulásmód eredményei nagyobbak lesznek a valódi öszszehasonlító nyelvészet terére is indulhatnak. Kiváltképen igaz ez a latintól származó újabb nyelvekre nézve egyfelől, másrészt a némettel rokonokra nézve.

Ez újabb nyelvek tanulásában a szók megtanulása legterhelőbb. Miért? Mert többnyire nincs mihez kötni az újonnan tanulandó nyelv szavait, a régebben tanult nyelvek szavai közül. Ha tudjuk is a latint, nehézséggel jár a német, melynek szavai amazéhoz ritkán foglalhatók. Kisebb a nehézség a francziánál, melyben sok latinra ismerünk; bár itt is lesz elég, melynek eredetét sem innen sem onnan nem gyaníthatjuk; a nem nagy számú de mégis gyakran jelentkező kelta szók és az elburkolt vagy torzított németek. Még többet lelünk az angolban igen homályos eredetű német, kelta vagy más fajtát. Némeleket semmihez sem fogunk köthetni, semmiről sem kitalálni. De a kitalálhatókat, a latin, német már ismert szókhoz foglalhatókat nagy vétek volna ridegekül mutatni fel, emlékezetben megmaradásokat a rokonnal nem segítni. A latinban járatlan nyelvtanítók gymnasiumainknál, úgy látszik, szaporodnak; ezektől keveset várhatni. De a gymnasiumok nyelvtanítóinak tudni kell ahhoz, a miről itt szó van. Nem volna-e egy részről ügyetlenség, más részről káros dolog, a francia pére, mére stb, vagy roi, loi stb. mellett úgy haladni el, hogy a latint, bár röviden s csak egyszer-kétszer, hozzá ne mondanók? Nem világos idő- és erő-vesztegetés volna-e az angolban levő latin s német eredetű szók előfordulásakor rokonaikra újjal nem mutatnunk? Menynyivel könnyebb lesz megtartani — nem is említvén az első tekintetre hasonlókat — a bridge, answer stb szókat, ha mellé ejtjük a brücke, antwort stb. rokonokat? Így kivált az alakszókra nézve, melyek anynyira átalakultak s mégis könnyen elemezhetőek. Így a névmások, számnevek, sőt conjunctiók is, kivált a latin és újlatin nyelvekben. Egyik hasonlat a másikra vezet; egyiktől önkénytelenül lép az elme és emlékezet a másikra, a nyelvtanítás rende pedig egy irányban fogja tartani és nem engedí szertesztét csápongni a tanulót. Tehát a hasonlók öszszetartozását érinteni mellőzhetetlennek tartom; elemi tanításban könnyveden és nyomosabb tárgyalás nélkül, utóbb komolyabban. Így itél Bréal is. (Quelle place doit tenir etc. 11. l.)

Nyelvtanításban mai napság mellőzni szokták a szóképzés fejtegetését és tanulatását. Nem is csoda. A tudománynak ez a tárgya tartozik legkevésbbé a gyakorlatra, mondat-alkotásra, körmondatok fü-

zésére és viszont emezek elemezésére. E mellett nehéz dolog is. A legvilágosabb értelmű és használású képzők, legegyszerűbb képzésmódok is nehéz bonyolodásokba vezetnek, a szók értelmezésére nézve. A nyelvtannak ez ágát kétes értékűvé, kérdéses fontosságúvá teszik a nyelvészek tévedései, önkénye, szeszélye . . . Mégis roszalják legjobb barátai a gymnas. nyelvtanításnak, ha e tárgy a középiskolákban egészen mellőztetik. Így Bréal (i. munk.) s Curtius, ki mind nyelvtanában, mind ahhoz adott „Erläuterungen“-ében tanúsítja, hogy e tárgyat mellőzhetlenné és taníthatónak tartja. Csakhogy a gymnasiumban nem akarhatunk mindent elemezni; csak a világosan és könnyen elemezhetőket, a világosan érthető képzőkkel állókat, a kétségtelen értékű belső változásokat. Mindig szem előtt tartjuk, hogy itt első vagy tulajdonképp való feladat, nyelvet tanítani irodalmi célból, a nyelvtanulást lehetőleg könnyíteni az által, hogy a szókinés nagy halmazában, mondhatni, zavarában tájékozunk a tanulót, nyelvtanulásra az elméket lehetőleg kifejtsük, a különbségek, hasonlatok belátására élesítsük. Nagyon világos, hogy itt a nyelvtudományoknak nem szabad külön és egyes nyelvektől, irodalmaktól elszakadn, általánosságokról szóló tannak vagy bölcseslemnek lennie, vagy a gymnasium tárgyai között külön és önálló tárggyá fejlődnie. „Gymnasiumaink már is nagyon kezdenek az egyetemi facultások körébe vágni“, mondja Bréal; még inkább mondhatnák, de mondják is a németek, kik nevelési érdekből ellenzik a túlhajtásokat. Amaz egyszerű hasonlításokra nézve pedig ugyan ő mondja: „a hasonlatok egymás után fognak magoktól előtűnedezni s a növendék, ha jól vezetik, többnyire magától fogja azokat eltalálni“ (i. m. 11. l.) Legfőbb haszon éppen ez is lesz. A tanuló, ha minden előtte bebizonyíthatatlan nehezebb fejtegetést kerülünk s mindig bizonyost, magától érthetőt vagy könnyen beláthatót érintünk, megszokja az észszerű összehasonlításokat, a jó módszert; a biztos észlelést . . . A tanító tekintélyére elfogadni, ön erejéből meg nem érthetőt, általok meg nem ítéltetett hasonlatokat s leszármazást: vakoskodásra félreértésekre s a tudomány veszélyeztetésére vezet.

De azt mondhatják, hogy ezt a keveset, mit a gymnasium legfelsőbb osztályáig terjedő oktatástól e szerint kivánni mernék, ezt is csak előkészült s némileg az összehasonlító nyelvészet alapjával ismeretes tanárok teljesíthetik. Csak olyanok, kik ama nehéz és igen messze terjedő ismeretbe, a rokon nyelvek hangtanába — s ez maga legnehezebb és csaknem minden! — be vannak vezetve. Bajos volna, ha egy némely hasonlatra nézve, melyet említeni kell, annak alapját a német, latin, görög stb. nyelvek határain túl is, péld. szánzkritban fel nem találnák, nem esmernék s ez által világosabbá, valódiabbá tenni nem tudják, ha bár ezt oktatás közben nem említnek is. A hasonlatok csak is így lehetnek igen sokszor valóban szembe-átlók, meggyőzők és gyönyörködtetőek. De erről az alaposágról le kell mondanunk, hogy a köröket össze ne zavarjuk és a szerepeket fel

ne cseréljük. Bajos volna az alaposságot úgy értenünk, hogy azonos alapon álljon a gymnasiumi, mint az egyetemi oktatás s általában is az oktatás azon, melyen áll a fejlődésnek nem rég indult s ezer pontban bizonytalan tétélekkel küzdő tudomány. Az alaposság viszonyos jelentésű nevezet. Az elemi oktatás — máskor is mondtam — a legnagyobb eszmékkel foglalkozik, a nélkül, hogy a valódi alapokig le-mélyedhetne (s hol is vannak péld. némely erkölcstani tétéleknek alapjaik?) A gymnasium az összehasonlító nyelvészet alapjain építhet, de ez alapokat a magok mélységében csak azok ismerhetik kik lerakták vagy rakogatták, s ezek közt ismét nagy különbség van alaposság tekintetében. P o t t mélyebben jár, közelebb az alapokhoz mint C u r t i u s; s talán mindeniknél közelebb az, ki hasonlításában az afrikai, ősz-amerikai s mint közelebb E d k i n s, S c h l e g e l G u s z t á v teszik, a chinait is befoglalja és a turániakat vagy áltajiakat, mint ma már számosan teszik. Még közelebb s mai felfogás szerint szólva legközelebb járna az, ki a világ minden nyelvének gyökeit összevetvén, még e mellett a természetes gyök-szülemlés módjait, küt-főit — mint egy nyelvbölcselnök mondá: természetes szök-pontokat — is megvizsgálná, s az egyezéseket így állapitná meg. De a mi gymnasiumi céljainkra ily alaposság nem szükséges, nem használható. A görög és latin és a főbb új nyelvek szókincsét, rendszerét kellő bőségben s helyesen ismerő, ezeket főbb egyezéseikkel s eltéréseikkel emlékezetök tárában készen tartó s ennek példáit elég könnyűden elővenni, alkalmazni tudó emberek, megadhatják a gymnasiumban lehetséges s annak céljaira szükséges oktatást, — ha ezek körén túl nem léptek s az oktatásban nem léphetnek is — úgy mint sokan megadták hajdan s hiszem némelyek megadják ma is. Megadhatják ha hangtani nehézségekbe nem bocsátkoznak is, főkép pedig mellőzik ama kivételes hangegyezéseket, vagy változásokat, melyek igen ritkán jönnek elő és itt-ott kétesek. Tudjuk a hangtan fontosságát. Ugy tetszik az egész nyelvtudomány ezen fordul meg, eredményei ebben mutatkoznak (a jelentések tanán kívül = Bedeutungslehre). Ennek, mint az új tudomány vívmányai fő tárgyának örvendez P o t t már 40 évvel ezelőtt. De irodalmi oktatással párosított gymnasiumi tanításban, lehetetlen ennek első fontosságát tulajdonítani; már csak azért is, mert itt az etymologia nem első dolog. Előjövő példák, rokon értelmű és alakú szók figyelmezteteni fogják a tanulót a hangtörvények közül is némelyekre, péld. hogy az **n** és **m**, **k** és **p**, **o** és **u**, **a** és **e**, stb. váltakoznak. Összehasonlító hangtanból elég itt annyit, mennyire ilyek által eljuthatni. Már az *εἴη* és *sum*, az *ἔχω* és *veho* stb. hangviszonyaikra, vagy digammára és átalakulásaira tüzetesen kiterjeszkedni, nem minden tanuló irányában lehet. Meddig lehet s kell ebben menni és mikép kell a dologgal bánni, a képezdei oktatás fogja meghatározni.

Ilyformán nem félnék a felületesség vádjától. Viszonyos fogalom ez, és kikerülhetetlen. És kérdeni merem, nem az lenne-e a valódi felületesség, ha a gymnasiumi előkészülő tanár oly nyelveket

tartoznék összehasonlíthatni, melyeket jól nem ismer, és távoliak tanulására szóríttatnék előbb, mint a közelebbiekét jól tudná, egyes nyelvtüneményeket elemezgetve, a nyelv rendszeréről helyes és átfogó ismerettel nem bírva. Így valóban egyik részen csalódás, másikon csalás állna elő. Vagy nagyobb egyezést gyanítva a szegény növendék mint van, és ott is a hol nincsen; vagy néhány, alappjában valódi, de az ő ismereteiből nem igazolható öszszevetésből ítélne, s elítélné az egész ügyet és tudományt, — mint százszor megtörtént s pedig tudósok részéről. Így történt, hogy Sajnovics „idem esse“ jének Molnár János versekben s nagy pathoszsral gratulált, Dugonics és Perecsenyi historiát építettek rá; Budai pedig és mások a lapp miatyánkban egyetlen hasonló szót sem találtak. Dönderlein pedig nem akart exotikussá lenni, hogy exotikus-sá ne legyen. Nem ismerték az alapokat, és módszert.

Megelégedhetünk ha a biztosan ugyanazon jelentésű szók, egymásnak biztosan megfelelő alakok öszszevetéséből — mi önkényt jó és könnyen folytatható — indulnak ki; tovább menve mindig biztos inductio szerént állítjuk öszsze a megfelelőket; s mi legfőbb, mindig szem előtt tartjuk a jelentést, az értelmet és annak eltéréseit, elágazásait. Így indulva és haladva, biztos úton fogunk haladni, a meghatározott, de nem épen szűk körben biztosan előbb menni és valaha a körön túl lépve is, jól fegyelmezett elmével munkálni.

(Vége következik.)

Imre Sándor.

Az erdélyi muzeum gyűjteményei számára f. év Aprilis és Május hónapjaiban beérkezett adományok:

I. Könyvek: A m. tud. Akadémiától 15 kötet és 39 füzet kiadvány. — A göttingeni kir. tud. társaságtól, Nachrichten aus dem Jahre 1874. Göttingen 1874. — Dr. Koch Antaltól, Adatok Kolozsvár vidéke földtani ismeretéhez, Budapest, 1875. — A bécsi cs. tud. Akadémiától, nyomtatványaiból 7 köt. és 5 füzet. — A hajor kir. tud. Akadémiától, Sitzungsberichte 1874. II-ter Band, 2-te Heft. — A képviselőház kiadó hivatalától nyomtatványaiból 1 csomag. — Budapest főváros statist. hivatalától nyomtatványaiból 2 köt. — Ipolyi Arnold beszterezbányai püspöktől, Veresmarti Mihály megterése historiája. Budapest, 1875.

II. Régiségek és érmek: Gr. Bethlen Andrástól Bethlen Karolina régi pecsétnyomója. — Br. Bánffy Zoltántól 1 réz érem. — Zathureczky Károlytól 2 réz, 1 ezüst pénz és egy gyűrű.